

YAZIDAN RESME GİDEN YOL: YAZI-RESİM SANATI

MİNE DEMİRKAN¹

orcid.org/0000-0003-3045-3468 Makale Geliş Tarihi: 20.05.2021 Makale Kabul Tarihi: 15.06.2021

ÖZ

Arap alfabesi İslamiyet'in ilk günlerinde tam olarak gelişmemiş olsa da, başta Türkler olmak üzere İslam'ı kabul eden topluluklar Arap alfabesini benimsemiş ve *Hüsn-i Hat* sanatı doğmuştur. Hat sanatı; Abbasi, Emevi, İran ve diğer İslam topluluklarındaki sanatçıların gayreti ile hızlı bir şekilde ilerlemiş, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesi ve Arap harflerini kullanmaya başlaması ile zirveye çıkmıştır. Halk arasındaki "Kur'an-ı Kerim Mekke'de indi, Kahire'de okundu, İstanbul'da yazıldı" sözü bunun en güzel örneğidir. Türk hat sanatçıları diğer sanatçılardan ayıran bir başka özellik ise sanatçıların resim ile yazı sanatını birleştirmesi ve böylece ortaya "yazı-resim" sanatını çıkarmış olmalarıdır. Bu sanata, daha çok halk sanatçıları, tekke mensupları rağbet göstermesine rağmen Hattat İsmail Zühdi Efendi, Hattat Mustafa Rakım, Hattat Şefik Bey, Ömer Vasfi Efendi, Aziz Efendi gibi büyük üstatlarında eserleri vardır. Eserlerde külah, cami, ibrik, insan, hayvan veya bitki formları da kullanılmıştır. Bu çalışmada, "yazı-resim" sanatı hakkında bilgi verilmiş, Türkler için hat sanatının önemi anlatılmaya çalışılarak "yazı-resim" sanatı örnekleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hat Sanatı, Yazı, Resim, Hüsn-i Hat, Yazı-Resim

ABSTRACT

A PATH FROM WRITING TO PAINTING: ART OF CALLIGRAPHY

Although the Arabic alphabet was not fully developed in the early days of Islam in today's context, the communities that accepted Islam, especially the Turks, adopted the Arabic alphabet and "Husn-i Hat" (calligraphy) emerged. Art of calligraphy made significant progress with the efforts of the artists in communities of Abbasid, Umayyad, Iran, and other Islamic communities, and reached its peak after the Turks embraced Islam and started to use Arabic letters. The saying among the folk as "the Quran was revealed in Mecca, read in Cairo and written in Istanbul" is the best example of this. Another feature that distinguishes Turkish calligraphy artists from other artists is that the artists combined painting with the art of writing and thus created the art of "writing-painting" (calligraphy). Although folk artists and members of the dervish lodge are in demand for this art, there are works by great masters such as Calligrapher İsmail Zühdi Efendi, Calligrapher Mustafa Rakım, Calligrapher Şefik Bey, Ömer Vasfi Efendi and Aziz Efendi. In most of the works, cones, mosques, pitchers, human, animal or plant forms were also used. This study gives information about the art of "writing-painting", and explains the importance of calligraphy for Turks and examines some examples of "writing-painting" art.

Keywords: Line Art, Writing, Painting, Husn-i Hat, Writing-Painting

¹ Akdeniz Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Lisans Öğrencisi, mdemirkan00@hotmail.com

Giriş

Hat sanatı, Türk-İslam sanatları içinde farklı bir yere sahiptir. Nabatî yazısından türeyen Arap yazısı İslamiyet'in yayılması ve İslam dinini kabul eden topluluklar tarafından benimsenmesi ile gelişme göstermiştir. Hat sanatındaki bu gelişim genellikle, İslam dininin resme olan yaklaşımından dolayı yazıya yönlendiği şeklinde açıklanmaktadır. İrvin Cemil Schick'e göre;

"Bu fikir Avrupa merkezci bir görüştür çünkü temsili resim yapmayı normatif kabul eder. Bu görüşe göre resim çizen biri mutlaka temsili resim çizmek isteyecektir; eğer çizmiyorsa bunun tek nedeni yasaklanma olabilir. Oysa bu yaklaşım, birçok kültürde soyut resimlere, soyut süslemelere neden rağbet edildiğini, hatta 20.yüzyıl Avrupa'sında neden soyut resim akımı başladığını izah edememektedir"(2020, s.60).

Hat sanatının İslam sanatının göz bebeği olmasının en önemli nedenlerden biri, yazının ve kalemin kıymetinin ayetler ve hadislerde geçmesidir. Alak Suresi 1-5. Ayet şu şekildedir: "(1) Yaratın rabbin adıyla oku! (2) O, insanı alak-tan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır. (3-5) Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, (böylece) insana bilmediğini bildiren rabbin sonsuz kerem sahibidir."² ve 5. ayetlerde kalemin önemi vurgulanmıştır; çünkü "kalem" kelimesiyle anılan yazma araçlarında sayılamayacak kadar çok ve büyük faydalar vardır. Kalem vasıtasıyla ilimler tedvin edilmiş, hikmetler kaydedilmiş, öncekilerle ilgili haberler, bilgiler zapt edilmiş; kalem sayesinde insanlar bilgilerini yazıya, kitaba dönüştürüp başkalarına aktarmış, kalıcı hale getirebilmiş; Allah tarafından indirilmiş olan kutsal kitaplar yine bu araçla yazılmıştır. Kısaca uygarlıklar kalem sayesinde süreklilik kazanmış, kuşaktan kuşağa aktarılmış; Allah kalem vasıtasıyla insana bilmediklerini öğreterek onu cehalet karanlığından kurtarmış, ilmin aydınlığına kavuşturmuştur. Burada "kalem" kelimesinin, -işlevi ve amacı dikkate alındığında- bilinen kalemde bilgisayara kadar bütün okuma, yazma ve bilgi alıp verme araçlarını kapsadığını da belirtmek gerekir. "(1-2) Nun. Kaleme ve (yazanların) onunla yazdıklarına and olsun ki sen -rabbinin lütfu sayesinde- asla deli değilsin."³

2 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meal açıklaması için bkz.: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Alak-suresi/6107/1-5-ayet-tefsiri>

3 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meal açıklaması için bkz.: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Kalem-suresi/5272/1-7-ayet-tefsiri>

İlk nazil olan Alak suresi, "Oku!" emriyle başlar. İkinci olarak inen bu sure ise "kaleme ve onunla yazılanlara" yemin ederek başlar. Bu da, İslam'ın okumaya, yazmaya, ilim, kültür ve medeniyete ve bunların yazıya geçirilerek nesilden nesle aktarılmasına verdiği ehemmiyeti göstermektedir. Kur'an-ı Kerim 'de kalem kelimesinin geçtiği diğer ayet de Lokman suresidir: "(27) Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah'ın sözleri tükenmezdi; Allah azizdir, hakimdir."⁴ Bu ayette; "ilahi ilmin sonsuzluğu yeryüzündeki ağaçların tamamı kalem, denizlerin de yedi katı daha arttırılarak mürekkep olması halinde bile ilâhî kelâmın yazmakla tükenmeyeceği şeklinde sembolize edilmiştir." (Lokman31/27) (Yavuz, 2001, s. 244).

"Resül-i Ekrem, kalem hakkında şunları söylemiştir: Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kalemi yaratınca ona kıyamete kadar vuku bulacak olan her şeyi yazmasını emretmiş, o da yazmış ve artık bir daha yazmamak üzere kalem kurumuştur (Müsned, V, 317; Buhari, "Kader", 2; Ebu Davud, "Sünnet", 16; Tirmizi, "Tefsirü'l-Kur'an", 67). Yine Hz. Peygamber miraca çıkınca -meleklerle ait- kalemlerin çıkardığı sesleri duymuştur (Buhari, "Salat", 1; Müslim, "İman", 263)" (aktaran Yavuz, 2001, s. 244).

Eski hattatlar, kaleme hem maneviyatından hem de gördüğü hizmetten dolayı saygı duyarlardı. Küçülen ve kullanılmaz hale gelen kalemleri, "Bürade-i kalem" de denilen kalem yongalarını toprağa gömerlerdi.

Allah, buyruklarını yoldan çıkmış toplumlara iletmesi için peygamberler göndermiş ve bu kavimleri peygamberlerin aracılığıyla doğru yola davet etmiştir. Bu davete maruz olan bütün topluluklar, peygamberlerin doğruluğundan emin olmak için mucizeler talep etmişlerdir. Bu mucizeler arasında

"Hz. Salih'in devesi (Hud 11/64-68; eş-Şems 91/11-15), Hz. Musa'nın asasının yılanı dönüşmesi ve elinin parıltılı bir ışık vermesi (el-Araf 7/107-108, 117-122; Taha 20/19-22, 67-70), Hz. İsa'nın kuş şekline soktuğu çamuru canlandırması, ölüleri diriltmesi,

4 Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meal açıklaması için bkz.: <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Lokm%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri>

anadan doğma körleri ve alaca hastalığına tutulanları iyileştirmesi (Al-i İmran 3/49; el-Maide 5/110)”

olarak sayabiliriz (Bulut, 2005, s. 350).Hz. Muhammed dışındaki bütün peygamberlerin mucizeleri, yaşadığı zaman ve mekânla sınırlıdır yani hissi mucizelerdir. “Hz. Muhammed’de ise nübüvvetini belgeleyecek maddî bir ayet indirilmesi teklifleri karşısında ilim, hukuk, ahlâk vb. beşerî bilgiler açısından erişilmez bir mucize olan Kur’an-ı Kerim verilmiştir.” (Yavuz ve Çetin, 1991, s. 242).

“Yazıyı yalnızca duygu ve fikirlerin değil Allah’ın bir sembolü olarak gören Türkler o kutsiyeti onu duvarlara ve mabetlere asarak vermişlerdir. Yazıyı bu denli yüce tutan Türk milleti onu tüm Müslüman, hatta dünya devletleri için en güzel ve mükemmel şekliyle yaymaya muvaffak olmuş, gerçek bir sanat şubesi haline getirmişlerdir. Öyle ki Arap yazısına son şeklini veren Türk sanatçıları çok zarif bir biçimde “gubari”⁵ türü yazıyla pirinç taneleri üzerine yazı yazmışlardır.”(Dağlı,2013,s.236).

Türk hattat, İslami yazı ile bütünleşmiş, yeni formlar geliştirerek yeni yollar açmış, yazı-resim kardeşliğini ile bir sanat doğmuştur.

Yazıdan Resme Giden Yol

Arap alfabesinin kökeni Nabat kavminin yazısına dayanmaktadır(bkz.Görsel 1). İslam dinini kabul eden toplulukların kullanımı nedeniyle, Arap yazısına İslami yazı da denir. Bu yazının ilk biçimi olan köşeli karakterli Kufi yazısının yerini 9.yüzyıldan sonra “aklam-ı sitte” almaya başlamıştır. “Aklam-ı sitteyi oluşturan muhakkak, reyhanî, sülüs, nesih, tevki ve rika adlı altı çeşit yazıda yuvarlak çizgilerin egemen olması hattatlara büyük olanaklar vererek hat sanatının ufkunun gelişmesine yol açtı” (Hat, 1988, s. 449).

Bağdatlı hattat İbn Mukte, elif harfini ve daireyi ölçü olarak kabul edip, aklam-ı sitteyi belli kurallara bağladı. İbnü’l Bevvab yazıyı estetik açıdan daha ileriye taşımıştır. Son Abbasi halifesi Mustasım’ın saray hattatı Yakut-ı Mustasım harflere ayrı bir güzellik getirmiştir. İranlı ve Türk hat-



Görsel 1
Hz.Peygamber’inHerakleios'a gönderdiği mektup.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>

tatların elinde yazı gelişmeye devam etmiş, zaman zaman İranlı hattatlar farklı denemeler yapsalar da çoğunlukla Yakut’un izinde yürümüşlerdir. Şeyh Hamdullah, 15. yüzyılda Osmanlı Türk hattatlarının babası olarak kabul edilmiş ve aklam-ı sitteyi o zamana kadar ulaşılamayan bir noktaya getirmiştir. 17. yüzyılda yaşamış olan Hafız Osman, Şeyh Hamdullah’ın noksanlarını gidererek yazıyı zirveye taşımıştır.

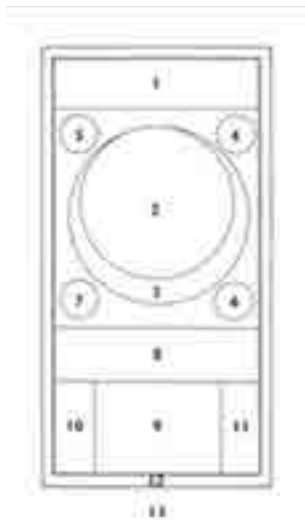
“Türk sanatçıları yazıda çizgiyi son sınıra vardıkları zaman tekrarların vermiş olduğu bunalım ve bezginlikten kurtulma çabası ile kendilerini resimlerin tılsımlı cazibesine kaptırdılar. Yazı bu yüzden dolambaçlı bir resim oldu” (Aksel,2015,s.182). Böylece, resim-yazı kardeşliğinden bir sanat doğmuş, bu yoldan canlı varlıkların suretlerine gidilerek tekkelere evlere kahvelere girmiş, ayrıca bunların cami mescit gibi kutsal yerlere girmesinde bir sakınca görülmemiştir. Bu bağlamda Türk Hat Sanatı biçim bakımından bir değişime uğrayarak dini bir yöne yürürken, biçimlerde çoğunlukla tekrarlanan birleşik düşünceleri yansıtan formlara dönüşmüştür. Yazılarla şekillenen bu güdümlü resimler, sadece günahın sıyrılmak kaygısıyla değil camilere, ibadet hanelere, tekkelere yakışan gizemli resimler olarak ortaya çıkmıştır(Dağlı, 2007, s.179-180).

Dinler tarihi boyunca, tanrısal varlıkları sembolize eden put, heykel, dikili taş gibi nesnelere tapınmaya değer objeler olarak görülmüştür. İslam’da putperestlik şirk taşıyan bir eylem olarak kabul edilir, puta tapan kişi müşrik olur ve İslam dininden çıkar. Bundan dolayıdır ki, her ne kadar Kur’an-ı Kerim’de ve hadislerde bilinen bir yasaklama olmamasına rağmen, İslam din adamları tarafından halkın din bilgisinin yetersiz olmasından dolayı puta taparlık yeniden başlar düşüncesi ile resim ve heykele her zaman me-

⁵ Gubari, Arap alfabesiyle yazılan ve ancak büyütle okunabilen çok küçük yazılara verilen ad.

safeli durulmuştur. Bu düşünceden dolayı, resim ve heykel sanatı sarayda serbest iken halk için bu kural geçerli olmamıştır. “Burada tefsire elverişli bir sanat ortaya çıkıyor ki, o da hem yazı hem resim suretlerdir. Gerçeklerle ilgisi olmayan bu sanatın amacında benzetme duygusundan çok zihni ve şematik ilişkiler vardır.”(Aksel, 2010, s.6).

“Yazı mücerret, kendi kendini anlatır bir sanat olunca günah olmayan bir yoldan hilyele vasıtasıyla, yani doğrudan doğruya yazı ile suretler ifadelendirilmiştir” (Aksel, 2010, s.6). Hilyeler, metin yazısı gibi görünmesine rağmen resim eserleri olarak kabul edilir ve İslam’da olduğu varsayılan “resim yasağı”yla uzlaşma sağlar. Müslümanlar, Resullah’ın resmini çizmeyi saygısızlık olarak gördükleri gibi, cesaret de edememişlerdir. Hz.Muhammed’i Hz.İsa gibi hayalini resmektense doğru bilgilerle peygamberin hilyesi ile anlatmayı uygun bulmuşlardır. Türklerde var olan peygamber sevgisi ve Hz. Ali’den rivayet edilen, “Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemini haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez” (Uzun, 1998, s. 44) hadisi de bu sevgiye etkili olmuştur. Hilyelerde Peygamber’in Hz.Ali’den rivayet edildiği şekliyle fiziksel ve kişisel özellikleri, nispeten sabit bir kompozisyon içinde, kelimelerden oluşan bir portre teşkil eder.Hilyeler yalnızca metinden oluşmalarına ve hiç resim içermemelerine rağmen portre olarak görülmüş(bkz.Görsel 2),pek çok evin,caminin, tekkenin,türbenin duvarlarını süslemiştir(Schick, 2020, s.63).



Görsel 2

Klasikleşmiş bir hilyenin bölümlerini gösteren şema:
1. Baş makam, 2. Göbek, 3. Hilal, 4. Hz. Ebü Bekir, 5. Hz. Ömer, 6. Hz. Osman, 7. Hz. Ali, 8. Ayet, 9. Etek, 10-11. Koltuk, 12. İç pervaz, 13. Dış pervaz. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hilye>

Harflerin kendi başına olduğu kadar, başta, ortada ve sonda bulunmaları hem de yan yana geldiklerinde uyumlu bir geçiş sağlaması, onun piktogram özelliğinden kaynaklanmaktadır. *Inquiry* dergisi editörü Dr. PervizManzur, İslam sanatlarıyla Batı sanatları arasındaki farkı şöyle belirtir:

“Batı sanatının en büyük özelliği, insanın Allah’a karşı mücadelesidir. Batı’da insan yaptıklarıyla Allah’ın altında olmak istemez, ona karşı adeta savaşır. Sanat da onun yarattığıdır. Batılı ressamlar büyük boyutlarda insan vücutlarını, kasları, dokularıyla birlikte çizmişlerdir. İslam’da ise sanat ibadet gibidir. İnsana, tabiata bakışta Allah ile herhangi bir çatışma yoktur. Müslümanın yaratıcı olmak gibi herhangi bir iddiası yoktur. Bunun için insan vücuduna, İslam eserlerinde çok az yer verilir. İnsan ruhu geometrik düzenlemelerle ve özellikle hat sanatıyla aksettirilir.” (Manzur, 1986, aktaran Çetin, 2015)

Birçok Türk ressamın hocası olan André Lhote (1885–1962) ünlü hattatların eserlerini gördüğü zaman; “Okuyamıyorum bu yazıları. Okuyamadığım daha iyi. Salt çizgi senfonilerini böylelikle tadabiliyorum. Resim sanatının temeli nedir? Desen, çizgi de, Ingres’in deyimi ile müzikal olmalı. İşte bütün bunlar, bu yazılarda var” diyerek hayranlığını dile getirmiştir (Dağlı, 2018,s.258).

Mevlevi ve Bektaşî mezhepleri, Anadolu’daki diğer tarikatlar gibi hat ve resim ilişkisinin bütünleşmesine daha hoşgörü ile bakmışlardır. 15. yüzyılda İran’dan Anadolu’ya gelerek tarikatlar arasına sızan harfçilik felsefesi fikrine dayanan Hurufilik inancının etkisiyle Türk hat sanatçıları, özellikle tarikatlarda değişik yeni formlar geliştirerek yeni çığırar açmış, yazıyla resim yapma eğilimine başvurmuştur. Özellikle Mevlevi ve Bektaşî tarikatlarında Sikke-ney üfleyen Mevlevi, cami, Amentü gemisi, Eshab-ı Kehf, saltanat kayığı, kuş, horoz, leylek, papağan, ağaç, çiçek, arma, şüküfedan, ibrik, vav, Hazret-i Ali ve devesi, insan yüzü ve formu vb. şekillerde eserler verilmiştir. XVI. yüzyılda yapılmaya başlandığı varsayılan yazı-resim sanatı alanındaki eserler, 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla tahrip olmuş ya da özel koleksiyonlara intikal etmiştir. Günümüzde müzelerde birkaç örneğine rastlamak mümkündür. “Yazı-resimler üç genel kategoriye ayrılabilir: Tamamen figüratif olanlar, tamamen kaligrafik olanlar ve hem kaligrafik hem de figüratif öğeler içeren eserlerdir. Kağıt, ahşap, cam altı boyama, kabartma ve nadiren de nakış şeklinde yapılmışlardır.”(Işık, 2018, s.36).

Usta hattalar tarafından yazı resme fazla rağbet gösterilmemiş, Arap harfleri tekke mensupları tarafından nizam ve

ölçüden çıkarılarak figür kalıplarına sokulmuş, daha çok tarikat düşüncesi ve ruhu taşıyan eserler ortaya çıkmıştır. “Bu resimlerde figür yazının anlatım imkânları ile ortaya çıkar. Dolayısıyla figür yazının arkasına gizlenmişçesine bir etki yaratır. Bu da eserlere esrarengiz bir anlam kazandırır. Böylece ortaya çıkmış eserlerin büyüdü bir özellik taşıdığına inanılır”(Dağlı, 2013, s.237).

Yazı-resimlerde simetrik düzenlemeler sık kullanıldığı için müsenna yazı olarak da değerlendirilmişlerdir. Müsenna yazılarda, elif (ا), vav (و) ve ayın (ف) gibi harfler kullanarak insan veya herhangi bir canlının yüzüne (gözler, yanaklar, kulakla, merkezde burun ağız) benzer şekiller ortaya çıkmaktadır. Özellikle, bu tür eserler, XIV. yüzyılda yaşamış Fazlullah Esterabadi tarafından kurulan, harfçilik felsefesine dayanan ve her şeyi harflerle açıklamaya çalışan Hurufler tarafından çok tercih edilmiştir. Hz. Peygamber’in ve Hz. Ali’nin isimleri insan çehresi şeklinde yazılmıştır.

Ya Hazreti Mevlana yazısı sikke veya külâh, Fetih ayeti ibrik, Kelime-i Tevhid cami formunda çoğunlukla ma’kûlî yazı çeşidiyle yazılmıştır. İnsan çehresi veya aslan formundan oluşan levhalarda “*Ya Hakk Ya Ali*” ifadesi resim formundaki müsenna kompozisyonlarda rastlanmaktadır. İslam sanatçısı nesnelere olduğu gibi taklit etmeyerek, vahdet-i vücuda ulaşmayı arzu etmiştir. Bundan dolayı, ışık, gölge ve perspektif kullanmaktan her daim kaçınmıştır. Sanatçı bu eserler ile Allah’a ulaşmaya gayret etmektedir.

Yazı-Resim Eserlerinden Örneklerin İncelenmesi



Görsel 3
Yazılarla yapılmış cami silüeti (Malik Aksel Koleksiyonu) (Aksel, 2015, s. 15).

Görsel 3’teki metin, Kelime-i Tevhid’dir. Camide karşılıklı olarak “*Maşaallah*” “*Vematevfiki illâ billah*”(Hud 11/88) ayeti yazmaktadır. “Başarmam Allah’ın yardımına bağlıdır” anlamına gelmektedir.⁶Altındaki satırda hadislerde “*La Havle Vela Kuvvete İllâ Billah*”, (Buhari, Ezan, 7; Müslim, Salat, 12),Kur’an-ı Kerim’de ise: “*La Kuvvete İllâ Billâh*” (el-Kehf,18/39) şeklinde geçen “Her türlü değişim ve gücün kaynağı sadece Allah’tır” anlamına gelen sözler yer almaktadır(Koçkuzu, 1997, s. 536). En altta ise “*Kelime-i Tevhid*” bulunur. Eserde yazı ile oluşturulan düzen dikkati çekmektedir. “*Kelime-i Tevhid*” dahil bütün hatlar düz ve köşelidir; sadece kubbe yuvarlak formdadır. Eserin övülmesinin günah olduğunu düşüncesi ile yapan kişinin ismi bulunmamaktadır.

Görsel 4’teki yazı-resim Bektaşî tacıdır. Ankara Etnografya Müzesi’nin en kıymetli sülüs yazı iyi yapılmış istifidir. Yazı aşağıdan yukarıya doğru şöyle okunur: “*Ya Hazret-i Pir Hünkar Hacı Bektaş-i Veli, kuddisesurrehu’l-âlî*” (Aksel, 2015, s. 45).



Görsel 4
Yazı ile Hacı Bektaş Veli tacı. Bektaşî tacı şeklinde istiflenmiş olan Ya Hazreti Pir Hacı Bektaş Veli yazılı hat levhanın fotoğrafı. Salt Araştırma Ali Saim Ülgen arşivi. <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/70473>

Görsel 5’teki eser İsmail Zühdü Efendi’nin leylak biçimindeki besmele yazısıdır, yaşadığı dönem için ileri bir denemedir. “Ancak bu eseri zerendud tarzında işleyen müzehhip 1213 (1798) yerine dalgınlıkla 1013 (1604) tarihini esere koymuştur.” (Derman, 2001, s. 126)



Görsel 5
İsmail Zühdü’nün leylak şeklindeki besmelesi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-zuhdu-yeni>

⁶ Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yapılan meal açıklaması için bkz.:<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1561/88-a-yet-tefsiri>

Görsel 6
Celi Sülüs Müsen-
na Ya Ali. TSMK
GY884 (Sayın,
2020, s. 295).



Görsel 6, Hattat Zuhuri Muhammed tarafından 1232 (1817)'de yılında yazılmıştır. Metinde müsenna tekniği kullanılarak yüz ve Zülfikar şeklinde Ali yazılmıştır.

Sonuç

Hat sanatı, İslamiyeti'i kabul eden bütün topluluklar için her daim önemli olmuştur. Bu çalışmada, yazı-resim sanatının doğuşu, gelişimi ve halk sanatı içindeki yeri ve önemi ele alınmıştır. Ayrıca, dört eser incelenmiş, incelenen eserlerde sanatçının düşüncesini formu ve yazıyı kullanarak aynı zamanda eserin içine gizlediği sembollerle estetik bir şekilde yazı-resim sanatına aktarışı gösterilmek istenmiştir.

Hüsn-i Hat sanatı, İslam'ı kabul eden toplulukların Arap alfabesini benimseyip geliştirmeleri ile doğmuştur. Özellikle, Abbasi, Emevi, İran ve Türk hattatların sanata olan katkıları yadsınamaz. Ama Türk hattatları diğer İslam topluluklarındaki sanatçılardan ayıran en büyük özellik hat sanatını zirveye taşımaları, resim ve yazıya birleştirerek hat sanatına farklı bir bakış açısı getirmiş olmalarıdır.

Türk-İslam sanatları içinde hat sanatının her zaman özel bir yeri olmuştur. Bunun nedeni, Hz. Muhammed'in en büyük mucizesi olan Kuran-ı Kerim'in birçok ayetinde, kalem'in, okumanın ve yazmanın önemini dehalarca vurgulanmış olması. Tabii ki, sanatçıların Allah, peygamber ve din sevgilerini göstermek için Allah kelimeleri olan Kuran-ı Kerim'i en güzel yazı ile yazma isteğidir.

İslam topluluklarının Arap alfabesini benimsemeleri ile birlikte İslam alfabesi olarak anılmaya başlanmıştır. Yazının

ilk biçimi olan dört köşeli Kufi yazının yerini 9.yüzyıldan sonra yuvarlak çizgilerin hakim olduğu "aklam-ı sitte" almış, bu yazı biçimi sanatçılara büyük imkanlar vererek hat sanatının gelişmesinde önemli olmuştur. Şeyh Hamdullah, 15.yüzyılda aklam-ı sitteyi çok ileriye taşımış ve 17. de Hafız Osman ile hat sanatı zirve noktasına ulaşmıştır. Hat sanatında doyuma ulaşan Türk sanatçılar, resim ile yazıyı birleştirip çoğu zaman içine sembollerde ekleyerek gizemli, gizemli olduğu kadar da muhteşem bir sanatın ortaya çıkmasına neden olmuşlardır.

İslamiyet'te var olduğu söylenen resim yasağından dolayı yazı-resim sanatının ortaya çıktığı söylene de bu görüş doğru değildir. Yazı e resim kardeşliğinden doğan yazı-resimler, günahattan kurtulmak kaygısıyla değil camilere, ibadet hanelere, tekkelere yakışan gizemli resimler olarak duvarları süslemişlerdir. Özellikle Bektaşî ve Mevlevî tekkelerinin duvarlarında yerlerini almışlardır. Çünkü renksizdirler; zaman ve mekan anlaşılmaz, "mutlak vakt" anlayışı yoktur. Derviş için önemli olan mutlak cemali tasvir etmek değil, ona ulaşmaktır yani insan-ı kâmil olmaktır. Yazı-resimlerin altında ince bir düşünce yer almaktadır.

Hilyeler görünüş itibarıyla metin yazısı gibi görünmesine rağmen, en gizemli yazı-resimlerdir. Müslümanlar, Resullah'ın resmini çizmeyi saygısızlık olarak kabul etmişlerdir. Ama hilyeler hiç resim içermemesine rağmen Hz. Muhammed'in portresi olarak kabul edilmiş ve muhteşem yazı-resimler arasında yerlerini almışlardır.

Yazı-resimlerde simetrik düzenlemelerin sık kullanılması nedeniyle müsenna yazı olarak da kabul edilmiştir. Müsenna tekniği kullanılarak insan veya canlı yüzüne benzer şekiller ortaya çıkarılmıştır. Özellikle 16.yüzyılda, harfçilik felsefesine dayanan Hurufiler tarafından çok kullanılmıştır.

Sonuç olarak, hat sanatında zirveye ulaşan Türk sanatçılar Allah, peygamber ve din sevgilerini göstermek için sadece güzel yazı yazarak kalmamışlar hiçbir İslam ülkesinde ve Batı'da örneğine rastlanmayan yazı-resimler yapmışlardır. Yazı-resimlerin altında ince bir düşünce yer almaktadır. Türk halk kültürümüzde farklı yeri olan bu eserler harf devrimi ve tekkelerin kapatılması ile büyük zarar görmüş, birçoğu yok edilmiş veya Avrupa'ya gönderilmiştir. Elimizde kalan eserlerde Ankara Etnografya Müzesi'ne taşınmıştır.

Türk hat sanatına ait olan bu değere hak ettiği önem verilmesi, konu ve biçim bakımından yeni eserler üretilmesine olanak veren bu değer nesilde nesile aktarılmalıdır.

Kaynakça

Aksel, M. (2015). *Türklerde Dini Resimler*. İstanbul:Kapı Yayınevi.

Bulut, H. İ. (2005). “Mucize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: TDV Yayınları.350-352. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/mucize>

Çetin, M. (2015). İslam Sanatının Özellikleri. *Türk Yurdu*, (329). Erişim adresi: <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=27>

Dağlı, Ş. Z.(2007). Türk Hat Sanatında Yazı Resimler ve Mevlevilik. *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*,(4), 177-188.

Dağlı, Ş. Z. (2013).Hat Sanatımızda Resimsel Bir Yaklaşım Aynalı Yazılar. *Akdeniz Sanat Dergisi*. 11(6).235-250.

Dağlı, Ş. Z. (2018). ModernSanatBağlamında İslam Yazı Sanatına Resimsel Bir Bakış ve Sürrealist Yaklaşımlar. *TurkishStudies*.13(3). 251-269.

Derman, M. U. (2001). “İsmail Zühdü, Yeni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: TDV Yayınları. 125-126. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/ismail-zuhdu-yeni>

Diyanet İşleri Başkanlığı,Alak Suresi 1-5. Ayet Tefsiri. Erişim adresi:<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Alak-suresi/6107/1-5-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 10.03.2021.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Kalem Suresi 1-7. Ayet Tefsiri. Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kalem-suresi/5272/1-7-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 10.03.2021.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Lokman Suresi 25-29. Ayet Tefsiri. Erişim adresi:<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Lokman%C3%A2n-suresi/3494/25-29-ayet-tefsiri> Erişim tarihi: 10.03.2021.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Hud suresi 88. Ayet Tefsiri. Erişim adresi:<https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/H%C3%BBd-suresi/1561/88-ayet-tefsiri>Erişim tarihi: 15.03.2021.

“Hat” (1988). *AnaBritannica Genel Kültür Ansiklopedisi*. 98.fasikül. İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş. 449.

Koçkuzu, A.O.(1997). “Havkale”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: TDV Yayınları. 536.Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/havkale>

Sayın, B. (2020). *Osmanlı'dan Günümüze Hat Sanatında Müsenna* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü-Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı, İstanbul.

Schick, İ. C. (2020).*Bedeni, Toplumu, Kainatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*. P. Tünaydın (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Uzun, M. İ. (1998). “Hilye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 18. İstanbul: TDV Yayınları. 44-47. Erişim adresi:<https://islamansiklopedisi.org.tr/hilye>

Ülgen, A. S. (t. y.). Bektaşî Taç Şeklinde İstiflenmiş Olan Ya Hazreti Pir Hacı Bektaşî Veli Yazılı Hat Levhanın Fotoğrafı. [Siyah beyaz fotoğraf]. Salt Araştırma Ali Saim Ülgen Arşivi, İstanbul.

Yavuz, Y. Ş. (2001). “Kalem”.*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: TDV Yayınları.243-245. Erişim adresi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalem—kader>

Yavuz, Y. Ş. ve Çetin, A. (1991). “Ayet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları. 242-244. Erişim adresi:<https://islamansiklopedisi.org.tr/ayet>